

LORETA VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Mokslinių tyrimų kryptys: morfosintaksė, tipologija,
valentingumas, semantika.

DĖKA DABARTINĖJE LIETUVIŲ KALBOJE

Dėka in Contemporary Lithuanian Language

ANOTACIJA

Šio straipsnio objektas – daiktavardiškai ir prielinksniškai vartojamas *dėka*. Remiantis *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT) medžiaga, kalbama apie *dėka* ir jo konstrukcijų su kilmininku leksinę sudėtį ir semantiką. *Dėka* komplementu eina konkretūs ir abstraktūs daiktavardžiai ar juos pavaduojantys įvardžiai. Be priežasties, prielinksnio *dėka* konstrukcijomis pasakomos ir kitos grynios arba sinkretinės aplinkybių ar objekto reikšmės. Atsižvelgiant į vartosenos polinkius, yra pagrindo *dėka* konstrukcijas vertinti naujai; plėsti, tikslinti kalbos normą.

Esminiai žodžiai: daiktavardis *dėka*, prielinksnis *dėka*, *dėka* konstrukcijų reikšmės, kalbos normos aspektas.

ANNOTATION

The object of the article is the use of *dėka* as a noun or a preposition. With reference to the material from *The Corpus of Contemporary Lithuanian language* (CCLL), the article addresses *dėka* and the lexical composition and semantics of its constructions with the genitive case. Concrete and abstract nouns or pronouns substituting for them are used as the complement of *dėka*. In addition to the causal meaning, the constructions with the preposition *dėka* also express other pure or syncretic meanings of adverbial modifiers or object. Taking into account the usage tendencies, there are grounds to re-evaluate *dėka* constructions in a new light; to expand and revise the linguistic norm.

KEYWORDS: noun *dėka*, preposition *dėka*, meanings of *dėka* constructions, aspect of linguistic norm.

1. *DĒKA* DEFINICIJA ŽODYNUOSE

Didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* (LKŽe)¹ *dėka* teikiamas kaip moteriškosios giminės daiktavardis, vartojamas dviem reikšmėmis: (1) ‘padėka², dėkojimas’ (žr. 1 sakinį) ir (2) ‘malonė³’ (paprastai vartojamas polinksniu priešasčiai žymėti) (žr. 2–3 sakinius). Panašiai *dėka* aprašomas ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (DLKŽe). Čia daiktavardžio *dėka* (1) reikšmė siejama su *padėka* ‘dėkingumo reiškimas, padėkojimas’. *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* (BŽe) daiktavardžio *dėka* nėra. Teikiamà *dėka* kaip polinksnio⁴, kuris „vartojamas reiškiant palankaus veiksmo ar palankios būsenos priežastį“, definicija⁵. Remdamiesi BŽe, galėtume matyti, kad dabartinėje kalboje *dėka* vartojamas tik kaip monosemantiškas polinksnis. Ar iš tikro? Atsakyti į šį ir kitus klausimus straipsnyje pasirinkta pagal *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (toliau DLKT), sudaryto Kauno VDU Kompiuterinės lingvistikos centre, medžiagą (plačiau žr. 4 skyrių).

- (1) *Palikčiau nors dėkos žodžius* P.Vaič.
- (2) *Ne tavo dėkà taip atsitiko* Š.
- (3) *Turiu, bet ne iš tavo dėkōs* Gs.

Dėka yra veiksmazodžio (*pa-*)*dėkoti* ‘(pa-)reikšti padėką, pasakyti dėkui’ abstraktas, sudarytas su galūne *-a* (pvz.: *Aš tau dėkoju už laišką / už pagalbą / kad padėjai*; plg.: *Tau mano širdinga (pa)dėka už laišką ir pagalbą*). Veiksmazodis *dėkoti* „žymi santykį tarp subjekto ir adresato, išreikšto naudininku. Prielinksninė konstrukcija žymi šio santykio pagrindą“ (Ambrasas, red., 2006:

¹ Antrasis *Lietuvių kalbos žodyno* 2 tomo (C–F) leidimas išėjo 1969 metais Vilniuje. Jo vyr. redaktorius – Jonas Kruopas.

² Pagal LKŽe, *padėka* ‘dėkingumo jausmo už padarytą gerą (išskirta mano. – L. V.–S.) parodymas, padėkojimas’, pvz.: *I ponios padėką jis nieko neatsako* I.Simon.

³ Plg. LKŽe teikiamą *malonė* reikšmės ‘gerumas, geraširdiškumas; rodomas palankumas’ (pvz.: *Tada [pervargę] paleidome irklus ir atsidavėme bangų malonei* (nesipriešino joms) J.Balč.; *Labai linksmi važiuojat, tik nežinot, kokioj malonėj užlaikys* (gerai ar prastai priims, laikys) Ukm.) atspalvį – ‘gėra lemianti aplinkybė, laimė, gerai’, pvz.: *Da malonė, kad ana* (karvė) *nespira* Dov.; *Tai visa malonė, kad aš tą pašiūrę pastačiau* Skr.“. Pagal DLKŽe, daiktavardis *malonė* vartojamas reikšmėmis: (1) ‘geraširdiškumas, gailestingas elgesys; rodomas palankumas’ ir (2) ‘iš palankumo suteikta dovana, geradarybė’.

⁴ Plg. vo. prielinksinį *dank*, vartojamą su kilmininku ir naudininku, reikšme ‘aufgrund, infolge, durch’, t. y. ‘pagrindu, pasekme, per’, pvz.: „*dank einem Zufall / eines Zufalls wurde die Tat entdeckt; er gewann das Rennen dank seiner großen Erfahrungen*; (ironisch) *dank seiner Unpünktlichkeit erreichten wir den Zug nicht mehr*. Im 19. Jahrhundert entstanden aus der Wendung »Dank sei [...]« (cituojiama pagal <http://www.duden.de/rechtschreibung-/dank>).

⁵ *Dėka* taip pat apibrėžia ir Elena Valiulytė *Lietuvių kalbos gramatikoje* (Ulvydas, red., 1971: 590).

598) – motyvą⁶, kuris, dera sutikti su Elena Valiulyte (Ulvydas, red., 1971: 646–647), „pinte susipynęs su priežastimi“⁷.

2. PRIELINKSNIS⁸ *DĖKA* GRAMATIKOS DARBUOSE

E. Valiulytė, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikoje* (Ambrazas, red., 2006: 441) aptardama prielinksnius, teigia, kad antriniu prielinksniu⁹ *dėka* reiškiamas „teigiamo veiksmo, būsenos ar minties *pagrindas, priežastis*“ (išskirta mano. – L. V.-S.). Kiek toliau, nagrinėdama priežasties reikšmės veiksmožodinius junginius, ji rašo, kad „daiktavardžio kilmininkas joje [konstrukcijoje su *dėka*] *reiškia asmenį ar jo teigiamą požymį* (išskirta mano. – L. V.-S.)“ (Ambrazas, red., 2006: 546; panašią nuomonę dar žr. Valiulytė 1986: 140; 1998: 396), pvz.:

- (4) *Ligonis pasveiko gydytojų dėka.* (cituojuama pagal Ambrazas, red., 2006: 546)
- (5) **Ryžto dėka** nugalimas blogis. (cituojuama pagal Ambrazas, red., 2006: 546)
- (6) *Jis tiek daug pasiekė gabumų dėka.* (cituojuama pagal Ambrazas, red., 2006: 441)

⁶ Valentingumo teorijos požiūriu *už* su galininku atitinka motyvavimo – motyvo [M] funkciją, kuri būdinga daiktams, reiškiniams, kurie suvokiami kaip veiksmo ar būsenos pamatas (Sližienė 1994: 22).

⁷ E. Valiulytė rašo: „prielinksnis *už* su galininku vartojamas [...] nusakant atpildą, su kuriuo dažnai pinte susipynusi priežastis [...], pvz.: *Ir už jį, už ramos lašą dėkoju nepažįstamam kariui, už vasaros naktų tylą, gerų darbų troškulį*“. [...] Prielinksnis *už* semantiškai suartėja su prielinksniu *dėl* tada, kai jie vartojami, reiškiant priežasties santykius“ (Ulvydas, red., 1971: 646–647).

⁸ Straipsnyje terminas *prielinksnis* vartojamas plačiąja prasme. Atsižvelgiama ir į tai, kad kilmininkinis *dėka* vartojamas ir kaip prielinksnis, ir kaip polinksnis. Kalbos kultūros požiūriu *dėka* kaip prielinksnio vartojimas vertinamas kaip šalutinis (dalinis) normos variantas (Šukys *in* Mičiūnaitė, sud., 2003: 34).

„Prielinksniai neturi savarankiškos leksinės reikšmės. Jų reikšmė atsiskleidžia tik žodžių junginiuose, kuriuose jie vartojami. Tas pats prielinksnis skirtingomis leksinėmis–sintaksinėmis aplinkybėmis gali būti vartojamas kitokiems santykiams reikšti, plg. žodžių junginius: *išbėgti iš miško* (erdvės santykių reikšmė), *išbėgti iš ryto* (laiko santykių reikšmė), *išbėgti iš baimės* (priežasties santykių reikšmė)“ (Valiulytė *in* Ulvydas, red., 1971: 577).

Plg.: „Prielinksnis – tarnybinė kalbos dalis, kuriai priklausančys žodžiai junginyje su daiktavardžių ar jų funkcijas einančių žodžių netiesioginiais linksniais reiškia įvairius sintaksinius santykius su kitais savarankiškais žodžių junginio ar sakinio žodžiais. Savarankiško sintaksinio vaidmens neatlieka, nekaitoma“ (Gaivenis, Keinys 1990: 158–159).

⁹ „Antriniais (naujybiniais) vadinami prielinksniai, kurie gali būti susieti su kitų kalbos dalių žodžiais, daugiausiai su prieveiksmais“ (Valiulytė *in* Ambrazas, red., 2006: 438).

Plg.: „Naujybiniais vadinami tokie prielinksniai, kurie yra išlaikę aiškius etimologinius ryšius su tais savarankiškais žodžiais, iš kurių jie kilę“ (Valiulytė *in* Ulvydas, red., 1971: 580).

Jonas Šukys (1998: 545) mano, kad vienareikšmis – savotišką priežastį reiškiantis¹⁰ – *dėka* „su kilmininku rodo geros veiksmo baigties ar veikėjui palankios būsenos priežastį, tiksliau – *asmenį, kurio pastangomis, rūpinimusi, nuopelnu palanki veiksmo baigtis ar būseną atsiranda* (išskirta mano. – L. V.-S.), pvz.: *Draugo dėka išsigelbėjau*“¹¹. Jis teigia, kad „palankios būsenos sukėlėjas, priežastis yra asmuo“, ir siūlo (t. p.: 546; plg. Šukys in Miliūnaitė, sud., 2003: 35) saikingiau vartoti tokius sakinius, „kur *dėka* konstrukcijoje būsenos sukėlėjas yra koks reiškiny ar daiktas“: tokių „*dėka* konstrukcijų *geriau nevartoti*, [...] nes *dėkojama paprastai tik asmeniui*“¹² (išskirta mano. – L. V.-S.)¹³ (plg. toliau). Atsižvelgdamas į tai, kad *dėka* konstrukcijos, kai veiksmą ar būseną sukelia ne asmuo, o koks daiktas ir reiškiny, kalboje „palyginti dažnos“, J. Šukys (t. p.: 547) mano, kad griežtai taisyti jas netikslinga, pvz.: *Gal dar kokio stebuklo dėka išplauks ir mūsų Julius; Tik gramatikos dėka galime kalba reikšti mintis*. Tai, kad prielinksnio „*dėka* vartojimo sfera vis labiau plečiama“ ir jis sakomas „ir su kitokiais, paprastai abstrakčiais daiktavardžiais“, anksčiau savo darbuose pastebėjusi yra ir E. Valiulytė (1986: 141; 1998: 397), pvz.: *Rankraštis laimingo atsitiktinumo dėka nepražuvo; Tritomės gramatikos išlyginimai, patikslinimai daromi kaip tik tų monografijų dėka*. Ji (Valiulytė 1986: 141) sako: „nors šie pasakymai yra gerokai nutolę nuo atraminių minimo konstrukcijos vartojimo atvejų [t. y. tų, kai konstrukcijos sudaromos su daiktavardžiais, žyminčiais asmenis], tačiau bendra tai, kad ir jie padeda išreikšti pozityvios, teigiamos informacijos pagrindą, ir todėl gali būti pateisinami“.

J. Šukys (1998: 547) nuogaustaudamas, „kad tokios *dėka* konstrukcijos neišstumtų gyvesnių ir savesnių raiškos būdų“, sako, kad „dažniau pirmenybę reiktų teikti priemonės įnagininkui (čia verta net taisyti) [panašią jo nuomonę žr. Miliūnaitė, sud., 2003: 35] [žr. 7–8 sakinius], būdo įnagininkui [žr. 9–10

¹⁰ Panašią nuomonę dar žr. Girdenienė (2005: 96).

¹¹ Plg. Šukio nuomonę jo 1978 metų knygoje *Prielinksnių vartojimas* (1978: 129): „Vien priežastį žymi polinksnis *dėka*. Jis rodo geros veiksmo baigties ar veikėjui palankios būsenos priežastį. Pvz.: *Didvyriško [...] darbo dėka pirmasis penkmetis buvo įvykdytas pirma laiku*.“

¹² Plg. Vito Labučio (1998: 294) nuomonę: „Polinksniu *dėka* pasakoma tokia priežastis, kuri susijusi su dėkojimu – taigi ji tinka tuomet, kai asmuo ką nors daro tariniu pasakytojo požymio naudai“.

¹³ Kalbos normos požiūriu J. Šukys (Miliūnaitė, sud., 2003: 35) **ko dėka**, kai priežastį sukelia koks reiškiny arba daiktas, o ne asmuo, vertina kaip vengtiną (*vngt.*). Tai „rodo, kad vertinamasis reiškiny nėra įteisintas kaip bendrinės kalbos norma: jis vengtinas kaip jau nenorminis ir neturintis perspektyvos arba dar nenorminis, nepakankamai iširtas ir pan.“ (Miliūnaitė, sud., 2003: 9).

Plg. Kniūkšta, par., 2000: 75: „*dėka* – nevartoti veiksmo priežastčiai ir būdai nusakyti: **Didelių pastangų dėka** (*Didėlėmis pastangomis; Labai stengdamiesi*) darbą baigėme laiku“.

sakinys] [skirtingą jo nuomonę žr. Miliūnaitė, sud., 2003: 35¹⁴], priežasties įnagininkui [žr. 11–12 sakinius], priežastį nusakančiai prielinksnio *dėl* konstrukcijai [žr. 13–14 sakinius], būdo prieveiksmiui ar priežastį nusakančiai prielinksnio *per* konstrukcijai [žr. 15–16 sakinius], neasmenuojamosioms veiksmažodžio formoms [...] [žr. 17–18 sakinius], o kai nė vieno šių raiškos būdų parinkti negalima, kartais tikslinga pertvarkyti sakinį [žr. 19–21 sakinius]“.

- (7) *Žmogus visus darbus atlikdavo raumenų dėka* (– raumenimis). (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (8) *Ar įmanoma paveikti elgesį vaistų ir hormonų dėka* (– vaistais ir hormonais). (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (9) *Gražios išvaizdos ir liekno stoto dėka* (plg. *Gražia išvaizda ir lieknu stotu*) jis sužavėjo visus. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (10) *Savarankiško darbo dėka* (plg. *Savarankišku darbu, dirbdami savarankiškai*) ir silpnėsi mokiniai gali iškopti į pirmūnus. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (11) *Pastatai buvo išgelbėti tik didelių pastangų dėka* (plg. *didelėmis pastangomis, per dideles pastangas*). (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (12) *Jo rūpesčio dėka* (– rūpesčiu / rūpinimusi) įsteigta mokykla. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (13) *Ilgą kaklo ir kojų dėka* (*Dėl ilgo kaklo ir kojų; Turėdama ilgą kaklą ir kojas*), žirafa yra pats aukščiausias žinduolis. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (14) *Šių priemonių dėka* (plg. *Dėl šių priemonių; Ėmusi/kai imtasi šių priemonių*) avarijų skaičius sumažėjo. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (15) *Atsitiktinumo dėka* (plg. *Atsitiktinai, per atsitiktinumą*) likau nesužeistas. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (16) *Pažinčių dėka* (plg. *Per pažintis*) įsitaisė į šiltą vietą. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (17) *Naujovių dėka* (plg. *Pritaikę naujoves*) jau gavome pelno. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (18) *Bendradarbiavimo dėka* (plg. *Bendradarbiaudami*) įveikėme daug sunkumų. (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (19) *Sniegas laikėsi šaltuko dėka* (plg. *Sniegą (pa)laikė šaltukas*). (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (20) *Pasaulis nušvito jūsų grožio dėka* (plg. *nuo jūsų grožio; Pasaulį nušvietė jūsų grožis*). (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)
- (21) *Jis pasveiko gero gydymo dėka* (plg. *Pasveikti jam padėjo geras gydymas*). (cituojiama pagal Šukys 1998: 547)

¹⁴ Normos požiūriu J. Šukys (Miliūnaitė, sud., 2003: 35) **ko dėka** būdai reikšti (panašiai kaip ir priemonei) vertina kaip neteiktiną (*ntk.*). Tai „rodo, kad vertinamasis reiškinys yra kalbos klaida ir bendrinei kalbai neteiktinas (nevertotinas)“ (Miliūnaitė, sud., 2003: 9).

Iš to, kas trumpai sakyta, matyti, kad prielinksnio *dėka* su kilmininku konstrukcija pasakoma teigiamai vertinamo veiksmo ar palankios būsenos priežastis; *dėka* priklausomasis dėmuo paprastai reiškia asmenį. Abejojama, ar *dėka* tinkamas vartoti su negyvus (konkrečiais ir abstrakčiais) daiktus žyminčiais žodžiais. Iš siūlomų taisyčių galime manyti, kad prielinksnis *dėka* „konkuruoja“ su priemonės, būdo, priežasties įnagininku ar kitomis priežastį reiškiančiomis konstrukcijomis.

3. APIBENDRINTA (ABSTRAKTI) PRIEŽASTIS: TEIGIAMA vs. NEIGIAMA (*DĖKA* vs. *PER*)

Semantiniu požiūriu prielinksniui *dėka* opoziciją sudaro priežasties *per*, kuris „vartojamas reiškiant nepageidaujamo, neigiamo ar negalimo veiksmo priežastį¹⁵“ (Valiulytė in Ulvydas, red., 1971: 631; Valiulytė in Ambrazas, red., 2006: 451; Valiulytė 1998: 397). Priežastį reiškiantį prielinksnių *per* su galininku „visais atvejais gali pakeisti *dėl*¹⁶+*kilm*¹⁷“ (Valiulytė in Ambrazas, red., 2006: 545). Prielinksnio *per* valdomu „galininko linksniu eina *abstraktūs neigiamos reikšmės daiktavardžiai (pametė per neatsargumą, skubėjimą, apsirikimą)*, rečiau *konkretūs neutralios reikšmės daiktavardžiai (išskirta mano. – L. V.-S.) (nukentėjo per draugus)*“ (Valiulytė in Ambrazas, red., 2006: 546; dar žr. Valiulytė 1986: 138t; 1998: 399; plg. Šukys 1998: 457). Pvz.:

(22) *Šitaip atsitiko per nesusipratimą.* (cituojuama pagal Šukys 1998: 457)

(23) *Per dvarininko saldumą ji užmiršo, kad buvo pasižadėjusi, kol gyva – ten kojos nekelti.* (cituojuama pagal Šukys 1998: 457)

(24) *Per muses čia neužmigs.* (cituojuama pagal Šukys 1998: 457)

(25) *Per tą žvarbią gailią rasą ar ugnelė neužgeso?* (cituojuama pagal Šukys 1998: 457)

(26) *Per ją man nebėr ten gyvenimo.* (cituojuama pagal Šukys 1998: 457)

¹⁵ Plg. tarmėse vartojamą *už* su kilmininku, „reiškiant trukdančią priežastį, kliūtį“ (Valiulytė in Ulvydas, red., 1971: 646).

¹⁶ „Prielinksniai *dėl, dėlei* vartojami reiškiant veiksmo (taip pat būsenos, veiksminės ypatybės) priežastį“ (Valiulytė in Ulvydas, red., 1971: 590), tikslą, nuolaidą, minties ar kalbos objektą, stiprinant kito žodžio reikšmę, pvz.: *Dėl gerumo jis geras* (gerumo jis geras) (Valiulytė in Ambrazas, red., 2006: 441).

¹⁷ Plg.: „Priežastį reiškiantis prielinksnis *per* neretai gali būti keičiamas prielinksniu *dėl*. [...] Bet prielinksnis *per* neigiamą vertinimą pabrėžia labiau“ (Šukys 1998: 457).

J. Šukys (1998: 457) taip pat pastebi, kad „tik labai retai *per* konstrukcija reiškia neutraliai ar net teigiamai vertinamo veiksmo priežastį, bet čia dažniausiai yra ir būdo reikšmės atspalvis“ (plg., pavyzdžiui, 15–16 sakinius ir siūlomus jų taisymus, kur *dėka* konstrukcija taip pat turi būdo atspalvį), plg.:

- (27) *Vienas iš audringiausių vandenynų per atsitiktinumą gavo Ramiojo vandenyno vardą.* (cituojiama pagal Šukys 1998: 457)
- (28) *Per stebuklą išsigelbėjau.* (cituojiama pagal Šukys 1998: 457)
- (29) *Per tave atgyja visas senas namas.* (cituojiama pagal Šukys 1998: 457)

Skirtingai nei 27–29 sakiniuose su *per*, priežasties *dėka* nevartotinas, t. y. vertinamas kaip kalbos klaida, kai kalbama apie blogą baigtį arba nepalankią būseną, kai pasakomas neigiamos informacijos pagrindas (priežastis) (Šukys in Miliūnaitė, sud., 2003: 34; dar žr. Valiulytė 1998: 397). Tai, kaip sako E. Valiulytė (1986: 141), „nesiderina su paties žodžio *dėka* reikšme“. Bet jei *dėka*, remiantis BŽe, vartojamas kaip polinksnis (vadinasi, yra desemantizavęsis), ar būtinai turi derėti (žr. toliau)? Palyginkime:

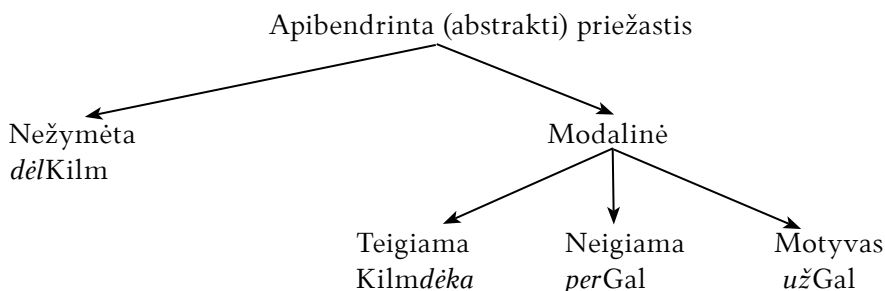
- (30) *Tavo dėka* (= *Per tave*) *esu nelaiminga.* (cituojiama pagal Miliūnaitė, sud., 2003: 35)
- (31) *Rūkymo dėka* (= *Rūkydami*) *jaunuoliai gadina sau sveikatą.* (cituojiama pagal Miliūnaitė, sud., 2003: 35)

Prielinksnių *per*, *dėka* priežasties konstrukcijos gali būti sinonimiškos *dėl* konstrukcijoms, kuriomis reiškiamas apibendrintas priežastis, t. y. minčių, išvadų loginis pagrindas (Valiulytė 1986: 139; 1998: 399). Priežasties *dėl* vartose na priklausomojo daiktavardžio atžvilgiu yra (beveik) neribota: su juo sudaromos konstrukcijos su abstrakčiais ir konkrečiais, žyminčiais asmenis ar daiktus, daiktavardžiais (Valiulytė 1998: 386; plg. 1986: 136). Semantiniu požiūriu *dėl* konstrukcijos aprėpia (visiškai ar iš dalies) siauresnes, specializuotas reikšmes turinčias *dėka* ir *per* konstrukcijas, t. y. tas, kuriomis pasakoma teigiamos resp. neigiamos pasekmės priežastis (Valiulytė 1998: 376) (plg. 32–35 sakinius). Kaip sako Valiulytė (1998: 403–404; plg. Valiulytė 1986: 150–151), *dėl* konstrukcijos turi apibendrintą priežasties reikšmę, „semantiškai [jos] santykiauja su visų kitų priežasties prielinksnių konstrukcijomis, tik nevienodu mastu. [...] Konstrukcijų *perGal* ir *Kilmdėka* semantinės apimtys yra beveik visiškai įtrauktos į konstrukcijų *dėl* semantinę lauką, o kitų konstrukcijų – tik iš dalies. Kitais žodžiais tariant, konstrukcijoms *dėlKilm* yra sinonimiškos konstrukcijos *perGal*, *Kilmdėka*.“

- (32) *Anė turėjo išeiti į žmones, ir tai tik dėl brolienės* (/per brolienę). (cituojiama pagal Valiulytė 1998: 400)

- (33) *Tai tu, Algiuk, dėl tų sielių (/per sielius) ir į mokyklą pavėlavai?* (cituojama pagal Valiulytė 1998: 400)
- (34) *O dabar per jūsų šykštumą (/dėl jūsų šykštumo) kąsnio neturiu.* (cituojama pagal Valiulytė 1998: 400)
- (35) *Šio ryžto dėka* (plg. *dėl ryžto*) *blogis nugalimas, įsiviešpatauja gėris ir tiesa.* (cituojama pagal Valiulytė 1998: 396)

E. Valiulytė (1998: 338; plg. 1986: 150–151) skiria apibendrintos priežasties raiškos formų semantinę (hierarchiškai organizuotą opozicijų) sistemą, kur žemesnės pakopos opozicijos įeina į aukštesnės pakopos opozicijas; ji matyti 1 schemoje.



1 SCHEMA. Apibendrintos priežasties sistema

Kiekviena apibendrintos priežasties semantinė grupė turi savo tipišką raišką. Iš pavyzdžių buvo matyti, kad kartais tą pačią reikšmę galima pasakyti sinonimiškai, t. y. ribos tarp atskirų apibendrintos priežasties semantinių grupių raiškos būdų gali persikloti. Tada tai pačiai reikšmei pasakyti pagrečiui (gali būti) vartojamos kelios morfosintaksinės raiškos: *Instr / dėka* (plg. 11–12 sakinius); *dėl / dėka* (plg. 13–14, 35 sakinius); *per / dėka* (žr. 15–16, 27–29 sakinius), *per / dėl* (plg. 32–34 sakinius).

Gyvumo atžvilgiu minėtų priežasties prielinksnių priklausomasis dėmuo, žymimas kilmininku arba galininku, pasakomas taip:

dėlGen: gyvas (asmuo / gyvūnas) > *negyvas* (konkretus / abstraktus) daiktas;

perAcc: gyvas (asmuo / gyvūnas) > *negyvas* (konkretus / abstraktus) daiktas;

Gendėka: gyvas (asmuo / gyvūnas) > ?*negyvas* (konkretus / abstraktus) daiktas.

Atsižvelgiant į tai, kad BŽe *dėka* apibrėžiamas kaip polinksnis (plačiau prasme prielinksnis¹⁸), ir į 36–39 sakinius, kur dėkojame ir dėkingi esame ir

¹⁸ Žr. 8 išnašą.

negyviems (konkrečioms ir abstrakčioms) daiktams, yra pagrindo plėsti ir priešasties *dėka* priklausomojo dėmens leistiną vartojimą – neriboti „dėkojimo asmeniui“ pagrindu¹⁹.

- (36) *Aš laukiau progos susitikti su jumis visą ligšiolinį sąmoningą gyvenimą ir galiausiai man šypsos laimė. Už tai dėkoju atsitiktinumui, per kurį, kaip žinote iš marksisto Kazlėko paskaitų, pasireiškia būtinybė, arba lemtis.* DLKT
- (37) *Taigi nuobodulys tampa mano kūrybiškumo varikliu. Būtent už tai aš ir esu dėkinga savo nuoboduliui.* DLKT
- (38) *Grįždama į pirtį, Saliomija kaskart balsiai dėkoja girios paukščiams, medžiams, girios dovasiai. XXII Kūčių vakare Saliomija įbėda mažos eglutės kamiengalį į žemių puodą, prie šakų prisega keletą žvakių.* DLKT
- (39) *Tvirtina, kad „Peru“ yra kilęs iš žodžio „Pirua“. Kečujų kalba tai reiškia „didelę kukurūzo burbuolę“. Kiti mano, kad už savo vardą Peru turi būti dėkinga nedideliam Viru upeliui šalies šiaurėje. Savaip teisūs ir vieni, ir kiti. Peru save laiko kukurūzų tėvyne, nes kaip tik iš čia kukurūzai buvo atvežti.* DLKT

Be jau minėtų, šiame straipsnyje ieškoma atsakymo ir į kitus klausimus. Pavyzdžiui, atsižvelgiant į tai, kad *per* konstrukcijos, be joms tipiškos neigiamos priešasties reikšmės, tinkamos vartoti ir teigiamos ar neutralios pasekmės priešasties pasakyti, kodėl taisomos *dėka*, kai jomis pasakoma neigiamai ar neutraliai vertinamo veiksmo ar nepalankios būsenos priešastis. Matyt, remiantis tuo pačiu *dėka* leksinės semantikos pagrindu: paprastai dėkojame tik už gerą (žr. 1 išnašą). Iš pavyzdžio: *Aš nuėjau, o čia pareigūnas, išgirdęs ko noriu, labai nustebo ir papasakojo apie situaciją, kas jau daugelį metų vyksta Lietuvoje, patarė kuo greičiau eiti į banką. Čia paaiškėjo, kad sąskaita ištuštinta. Tai yra didelė gyvenimo pamoka, už kurią esu labai dėkinga šiems džentelmenams*²⁰, matyti, kad pagrindą dėkoti turime ir dėkingi būname (galime būti) ir už neigiamo veiksmo ar nepalankios būsenos padarinius. Žiūrint į siūlomus 7–15 sakinių taisyms, darosi aišku ir tai, kad vartosenoje *dėka* nėra monosemantiškas. Ar / kurios kitos *dėka* konstrukcijų reikšmės (gali būti) pateisinamos? Pavyzdžiui, Vidas Valskys (2013: 175), patyrinėjęs dabartinę *dėka* vartoseną, teigia, kad „būdo (sykiu ir priemonės) ir priešasties reikšmės neretai susipynusios, pvz.: *J. Loewo pokšto dėka* (kaip? kodėl?) *išgarsėjęs berniukas tapo interneto sensacija; [...] Šios membranos dėka kremas neturi tiesioginio sąlyčio su išorine aplinka (nepatenka įvairūs mikroorganizmai liečiant rankomis)*“, ir normos požiūriu siūlo vengti (bet nelaikyti nenorminiu) *dėka* reiškiant priešastį, kurią sukelia negyvas (konkretus, abstraktus)

¹⁹ Dar plg. išnašą 7.

²⁰ Šaltinis: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/m-a-pavilioniene-prabilo-kaip-ja-apgavo-sukciai-dekoju-siems-dzentelmenams.d?id=70512580>.

daiktas, ir būdą (priemonę). Taigi V. Valskys kalba apie prielinksnio *dėka* poli-funkciškumą ir galimą reikšmių sinkretizmą ir mato esant tikslinga vienodinti norminį vertinimą: dideliu pažeidimu nelaikyti ir griežtai netaisyti „būdo, kartu ir priemonės, sukeliančios priežastį, reikšme vartojamų *dėka* konstrukcijų“.

Iš to, kas ligšiol sakyta, aiškėja, kad aptariant prielinksnio *dėka* konstrukcijų vartoseną dabartinėje lietuvių kalboje, išeties tašku laikytina jų priežasties reikšmė, kuri gali būti susipynusi ir su kitomis objektinėmis ar aplinkybių reikšmėmis. Toliau panagrinėkime DLKT medžiagą ir pažiūrėkime, kokia *dėka* konstrukcijų leksinė sudėtis (žr. 4 skyrių), kokios reikšmės būdingos *Gendėka* ir kaip jos pasakomos (žr. 6 skyrių). Ir visa tai apibendrinkime (žr. 6 skyrių).

4. TIRIAMOJI MEDŽIAGA IR JOS SKIRSTYMO KRITERIJAI

Didžiąją DLKT dalį sudaro rašytinės, dažnai redaguotos, skirtingų žanrų (publicistikos, grožinės, negrožinės ar administracinės literatūros) kalbos tekstai. Dalis tekstų yra verstiniai. Sakytinės kalbos pavyzdžiai sudaro mažiausią dalį. Straipsnyje remiamasi 2178 skirtingų žanrų pavyzdžiais, kur vartojamas *dėka*. Tokie sakiniai eiliškumo tvarka atrinkti į DLKT paieškos laukelį įrašius žodį *dėka*. Pagal žanrus turima medžiaga pasiskirsto taip, kaip matyti 2 lentelėje.

2 LENTELĖ. *Dėka* vartoseną pagal žanrus

| Žanras | Sakinių su <i>dėka</i> skaičius |
|---------------------------|---------------------------------|
| Sakytinė kalba | 8 (0,4 %) |
| Grožinė literatūra | 552 (25,3 %) |
| Negrožinė literatūra | 669 (30,7 %) |
| Publicistika | 620 (28,5 %) |
| Administracinė literatūra | 329 (15,1 %) |
| IŠ VISO: | 2178 (100 %) |

Atsižvelgiant į tai, kad normos požiūriu *dėka* vartoseną grindžiama priklausomojo dėmens gyvumu, turimi 2178 sakiniai buvo skirstyti pagal gyvumo kriterijų 3 lentelėje.

Iš 3 lentelės matyti, kad didžiąją dalį – 62,7 proc. visų pavyzdžių – sudaro *dėka* konstrukcijos su abstraktų daiktą žyminčiu priklausomuoju dėmeniu, su konkrečiais, žyminčiais asmenis ar daiktus, daiktavardžiais jos vartojamos 37,3 proc. turimų pavyzdžių (galbūt panašiai kaip ir vartojant 3 skyriuje (P. 4)

minėtą *per*). Lyginant žanriniu požiūriu taip pat matyti, kad *dėka* dažniau linkstama vartoti su abstrakčiais daiktavardžiais ar juos pavaduojančiais įvardžiais.

3 LENTELĖ. *Dėka* vartoseną pagal priklausomojo dėmens gyvumą

| <i>Žanras</i> | <i>DĖKA + HUM</i> | <i>DĖKA + –ANIM</i> | <i>DĖKA + ABSTR</i> | Sakinių skaičius |
|----------------|---------------------|---------------------|----------------------|---------------------|
| Sakytinė kalba | 2 (25 %) | – | 6 (75 %) | 8 (100 %) |
| Grožinė | 244 (44,2 %) | 51 (9,2 %) | 257 (46,6 %) | 552 (100 %) |
| Negrožinė | 127 (19 %) | 63 (9,4 %) | 479 (71,6 %) | 669 (100 %) |
| Publicistika | 225 (36,3 %) | 46 (7,4 %) | 349 (56,3 %) | 620 (100 %) |
| Administracinė | 50 (15,2 %) | 4 (1,2 %) | 275 (83,6 %) | 329 (100 %) |
| IŠ VISO | 648 (29,8 %) | 164 (7,5 %) | 1366 (62,7 %) | 2178 (100 %) |

5. *DĖKA* KONSTRUKCIJŲ REIKŠMĖS

Dėka konstrukcijas aptarti pradėkime nuo jai tipiškų – teigiamos priežasties reikšmės. Priežastis – tai santykis tarp dviejų narių: priežasties pagrindo (arba fono) ir priežasties padarinio (arba figūros), reiškiamas įvairiomis kalbos priemonėmis. Sudėtiniame prijungiamajame priežasties sakinyje foną sudaro šalutinio sakinio propozicija, t. y. šalutiniu sakiniu išreikšta propozicija sudaro foną tam, kas pasakyta pagrindiniame sakinyje, pvz.: *Kadangi oras buvo prastas, nutarėme likti namuose; Likome namuose, (nes) buvo prastas oras* (plačiau apie tai žr. Holvoet 2003: 104–112). Vientisiniame sakinyje, kaip buvo matyti iš pavyzdžių, fonas kaip figūros antecedentas pasakomas linksniu (įnagininku) arba / ir prielinksninėmis konstrukcijomis; plg.: *Mamos pastangomis anksti pradėjau skaityti; Dėl blogo oro nutarėme likti namuose*.

DLKT priežasties *dėka* vartojamas su gyvus daiktus (asmenį, gyvą padarą) arba jų teigiamą požymį žyminčiais daiktavardžiais ar juos nurodančiais (pakeičiančiais) įvardžiais (žr. 40–46 sakinius). Su priežasties *dėka* eina ir kiti abstraktų daiktą reiškiantys daiktavardžiai (plg. 47–48 sakinius). Fonas čia aiškėja iš pačios prielinksnio konstrukcijos arba platesnio konteksto.

(40) *Galų gale jis prisipažįsta esąs egoistas ir pabaisa, abejingumu kankinęs žmoną. Teigia pasiekęs šlovę tik žmonos dėka: „Ėmiau viską kaip savaime suprantamą dalyką, lyg viskas man priklausytų, net nesusimąstydamas apie dėkingumą“.* DLKT

(40a) *Teigia pasiekęs šlovę tik todėl, kad iš žmonos ėmęs viską kaip savaime suprantamą dalyką...*

- (41) *Matė, kaip anas įėjo į namą. Rana linktelėjo. Šiva! Ji taip ilgai ir sunkiai dirbo – ir štai dabar galbūt išaiškins šią bylą atsitiktinio **liudininko dėka**. – Tai labai svarbu, Vandita. Ar gali man pasakyti, kuo vardu tas berniukas? Prisiekiu, jis nesužinos, kad tai tu man pasakei! Tau nėra ko bijoti. DLKT*
- (41a) *Ji taip ilgai ir sunkiai dirbo – ir štai dabar galbūt išaiškins šią bylą todėl, kad atsirado (yra) atsitiktinis liudininkas.*
- (42) *Sąjūdžio būstinėje daug asmenų dėjo visas pastangas, kad šitą piketą sužlugdytų. Ir tik Vilniaus tremtinių sąjungos pirmininko **Sauliaus Žukausko dėka** (jis daugiau galėtų apie tą istoriją papasakoti) šitas piketas buvo suorganizuotas. DLKT*
- (43) *Pastatęs ausis klausėsi narsiosios melžėjos kalbų, nežinodamas, ką apie ją ir galvoti. Juk didvyrė, o šneka apie paslėptas karves, **kurių** [paslėptų karvių] **dėka** ji primelžia daugiausia pieno respublikoje, apie tokį nebūdingą kolūkio susikūrimo atvejį, kai iniciatyvos imasi ne biedniokas, o stiprūs ūkininkai.*
- (44) *Georgijaus Šengelajos **temperamento ir pastangų dėka** (plg. dėl Georgijaus temperamento ir pastangų; dėl Georgijaus temperamento ir jo pastangomis) mums pavyko pamatyti, o gal tiksliau būtų sakyti – išgirsti ir pamatyti – supermodernų miuziklą Jėzus Kristus superžvaigždė. DLKT*
- (45) *Pats koordinatorius, jo teigimu, jokio normalaus darbo dirbti negali. Jis – II grupės invalidas. Šeima laikosi žmonos Danutės **triūso dėka** (plg. dėl žmonos Danutės triūso; kadangi žmona Danutė triūsia). Ji dailininkė–tekstilinkė, kurios gobelenus mielai perka įstaigos ir asmenys. DLKT*
- (46) *Lasavoickas vienas pirmųjų čia buvo išvelgęs buvusį miestą. Dažnai Sigitas savo gilios **intuicijos dėka** (plg. dėl savo gilios intuicijos; savo gilia intuicija; kadangi turi gilią intuiciją, dažnai Sigitas nukreipia...) nukreipia archeologus būtent ten, kur glūdi istorinės vertybės. Radiniais džiaugiamasi, o jų atradėjas Lasavickas pamirštamasis... DLKT*
- (47) *Tai – nuostabu. Tokie puikūs rezultatai pasiekti efektyvaus **gydymo** ir puikios **slaugos**, nuoširdaus namiškių ir apylinkės gydytojos **rūpesčio ligonių dėka** (plg. dėl efektyvaus gydymo ir puikios slaugos, nuoširdaus namiškių ir apylinkės gydytojos rūpesčio). Dabar jo sveikatos būklė seka hematologai, nes liga – lėtinė, reikalaujanti nuolatinės priežiūros. DLKT*
- (48) *Kaip tik čia ir stovėjo jų rūmai, – pasigirdo kimus balsas, ir Šarakas, prisartinęs prie kimero, atsistojo greta. Kažkokio **stebuklo dėka** (plg. dėl kažkokio stebuklo; kadangi įvyko kažkoks stebuklas) seniui pavyko išlikti gyvam po košmarų nakties. – Ar nematei Jasbetos? Astrologas papurtė galvą: – Mačiau nemažai žmonių, daugiausia tu skustagalvių. DLKT*

Jei *dėka* tinkamas priežastčiai reikšti 44–48 sakiniuose, vadinasi, jis tinkamas ir 49–50 sakiniuose, kur yra metoniminis reikšmės perkėlimas, t. y. kai vietoj abstraktaus daiktavardžio pasakomas konkretus.

- (49) – Na, tai sūnus ne į mamą atsigimė. Maždaug prieš metus jis patyrė visiškai tokį pat nuotyki, bet **šalto kraujo dėka** (plg. šaltakraujiškumo dėka; dėl šaltakraujiškumo) išnešė sveiką kailį. – Iš lokio nagų? – Iš lokės nagų, be to, tokios didelės, kokios seniai niekas nebuvo regėjęs. Grafas puolė ją su ietimi rankoje. DLKT
- (50) Tai – ne pralaimėjimas, o gėda, tačiau net Žuanvilis jo taip neaprašė: visaip atsitinka, toks yra karas. Pono Žuanvilio **plunksnos dėka** (plg. Pono Žuanvilio gebėjimo rašyti dėka) daugelis tų mūšių ar susirėmimų panašūs į švelnų baletą, su retkarčiais nusiritančia galva ir daugybe maldų į gerąjį Viešpatį. DLKT

Priežastis pasakoma ir tais atvejais, kai *dėka* priklausomuoju dėmeniu eina anaforiškai arba kataforiškai vartojamo parodomojo įvardžio *tas* kilmininkas. Apibendrinto nurodymo reikšmės įvardis pavaduoja platesnį kontekstą, pvz.:

- (51) „Viešpaties padedama, gavau berniuką“ (Pr 4, 1). Taigi gimdymu, gyvybės perdavimu iš tėvų vaikams paties Dievo paveikslas ir panašumas perteikiamas **dėka to** (plg. sukurtos nemirtingos sielos dėka; dėl to/todėl, kad...), kad buvo sukurta nemirtinga siela. DLKT
- (52) Šalindavo tokius iš partijos net pačiais niekšiščiausiais būdais. Visas jo gyvenimas praėjo fracinėse kovose ir skilimuose partijos viduje. **Dėka to** (plg. dėl to; todėl) įsigijo profesionalaus kovotojo, nepranokstamo gladiatoriaus savybių. DLKT
- (53) Tais laikais daugelis studentų itin mėgo bičiulius, kurie buvo gimę Vasario 16-ąją. Gimtadienis sukurdavo legalaus šventimo progas, o **dėka to** (plg. o / ir dėl to; todėl) mūsų šventė neretai išvengdavo nuolatinės pakasynų nuotaikos. Kita vertus, pripažinkime, tai buvo sunkios darbo dienos ir nemigo naktys kgbistams. DLKT
- (54) Vilniaus dailės akademijos studentai dizaineriai savo kolekcijose panaudojo eklektišką dermę, savitas menines formas ir visai netradicines priemones. **Dėka to** (plg. dėl to; todėl) dizaineriai sugebėjo atsukti „laukinių“ madų ragus publikai, palikdami mados trofėjus ant podiumo. DLKT

Jei sutinkame, kad apibendrintos priežasties raiška 40–54 sakiniuose priklauso ne tiek nuo *dėka* priklausomojo dėmens leksinės reikšmės, kiek nuo šia konstrukcija išreikštos propozicijos, toliau galime kalbėti ir apie *dėka* su konkrečius negyvus daiktus reiškiančiais daiktavardžiais ar juos pakeičiančiais įvardžiais. Šios priežasties *dėka*, kaip matyti 55–57 sakiniuose, negali būti keičiamos, pavyzdžiui, priemonės įnagininku. Kitur priežasties *dėka* su konkrečius daiktus žyminčiais daiktavardžiais galima pakeisti įnagininku, tačiau keičiasi ir reikšmė: 58 sakinyje priežasties *dėka* konstrukcija keičiama į priemonės įnagininką (panašiai plg. 7 sakinį); 59 sakinyje – į priemonės arba būdo įnagininką (panašiai plg. 9 sakinį). Analogiški reikšmės skirtumai – priežastis (*dėka*) vs. būdas / priemonė (*Instr*) – matyti ir 60 sakinyje, kur su *dėka* eina abstraktų ir konkretų daiktą reiškiantys daiktavardžiai. Tai, kad *dėka* su konkrečius daiktus

reiškiančiais daiktavardžiais vartoti pasirenkamas būtent apibendrintai priežasčiai pasakyti, akivaizdu ir iš 61–64 sakinių. Kaip sako E. Valiulytė (1998: 369), čia „turime sintaksinę kondensaciją“. Kitais žodžiais kalbant, struktūriškai nepilnų, eliptinių apibendrintos priežasties reikšmės konstrukcijų su konkrečiais daiktavardžiais pilną struktūrą galima atstatyti iš konteksto.

- (55) – *Ir ką? – pasidomėjo dėdė, nė nenujausdamas sūnėną apėmusio išgąščio. – Tėvas Leirė jūsų duoto **rakto dėka** (plg. *jūsų duotu raktu; todėl, kad davėte jam raktą) praleisdavo čia valandų valandas. Tai normalu. – O brolis Aleksandras? – Tai ir yra keisčiausia, priore Bandelai. DLKT*
- (56) *Gal dėl šito jausmų prėskumo mėgo labai sūriai valgyti. Galą gausi nuo tos druskos! – sakydavo motina. Ji klydo. Druska jį ir telaike. Galbūt tik **jos** [druskos] **dėka** (plg. *druska; todėl, kad valgė daug druskos / sūriai) motiną pragyveno aštuonerius metus. DLKT*
- (57) *Riešutai yra tiesiog neatskiriama šios žavingos moters dalis ir ji tikina vien **jų** [riešutu] **dėka** (plg. *riešutais; todėl, kad valgė riešutų) apkeliausi visus Himalajus: Tibetą, Mustangą, Zanskarą, Ladaką... Mes lipam ant stogo, sėdam po paskubomis ištemptu tentu, kur senas Tėjos vienuolis. DLKT*
- (58) *Net 56 iš 64 teigiamų testų tarp sunkumų kilnotojų buvo aptikta pernai šios **mašinos dėka** (plg. šia mašina vs. todėl, kad buvo naudojama ši mašina). 1994 metais, atlikus dvigubai daugiau testų įprasta įranga, pavyko pačiuoti tik 17 sunkumų kilnotojų, naudojusiu dopingą. DLKT*
- (59) *Kažkas yra. Sužinojome, kad keleivis vardu Pjeras Kino. Kelionėje per hipererdvę raketą gerokai nukentėjo ir į įprastą erdvę sugrįžo tik **autopiloto dėka** (plg. tik autopilotu vs. tik todėl, kad veikė autopilotas). Kino išgulėjo kameroje ilgiau nei metus – tiek laiko laivelis dreifavo kosmose. Kai mano žmonės surado keliautoją ir pažadino iš anabiozės, vargšelis... DLKT*
- (60) *Estetikos galimybės, kantilenos iškalbus savitumas ir raiška, išieškoti dinaminiai niuansai, išgaunami ne tik **meistrystės**, bet ir puikaus **instrumento dėka** (plg. meistryste ir puikiu instrumentu). P. Bermanas, interpretuodamas P.Čaikovskio Koncertą, darsyk įrodė, jog grojimo kokybę, atlikėjo brandą paliudija ne vienkartinio atlikimo faktas. DLKT*
- (61) *O aš neužmiegu. Visą dieną galvojau apie rytdienos pokalbį dėl darbo. Taip sustresavau, kad net pakeičiau apmąstymų objektą (mažos pramolano **dozės dėka**) (plg. pramolano dėka; nes išgėriau pramolano / mažą pramolano dozę). Dabar galvoju apie Lešeką ir jo puselę. Kokia ji, o tiksliau – koks jis. Turbūt jam nieko nereikia savyje keisti. Ir viskas jame dera. DLKT*
- (62) *[...] Vėliau, tik jo atvaizdą ant šarvojimo drobulės, į kurią jį suvynios prieš laidotuves, įtrynę kūną aliejais ir kitais stebuklingais tepalais, **kurių** [aliejų ir kitų stebuklingų tepalų] **dėka** (plg. todėl, kad kūnas įtrintas aliejais ir kitais stebuklingais tepalais; vs.*

- nuo kurių) ant lino atsispaus jo atvaizdas, – tarė. Paskui pridūrė: – Ilgai čia viešėsite, tad prašau bent retkarčiais mane aplankyti. DLKT
- (63) *Pelnydama didelę pagarbą ir dėkingumą. O tokių dėkingų yra labai daug. Pažįstu dailininkę, kurią ji išgelbėjo nuo apakimo, mano pačios mama jos žolių dėka* (plg. todėl, kad vartojo jos žoles; jos žolių padedama; vs. nuo jos žolių) pradėjo lankstyti skausmingus, besukaulėjančius rankų pirštus, o aš pati, eilučių autorė, ne kartą gydžiausi jos rekomenduotų vaistažolių arbatomis. DLKT
- (64) *Sporte yra ryškių asmenybių, kurios beveik visose varžybose iškovoja „auksą“. Pergales mes pasiekiame ne **dopingo**, o savo **talento** ir puikaus trenerių **darbo dėka*** (plg. ne todėl, kad vartojame dopingą, o todėl, kad esame talentingi ir treneriai puikiai dirba). O išankstinis dopingo tarnybų nusistatymas – tai taip pat savotiškas spaudimas, psichologinė ataka prieš mūsų sportininkus. DLKT
- (65) *Langų konstrukcija yra tvirtesnė ir sandaresnė už standartinę, todėl ji leidžia panaudoti įvairių užsieninę furnitūrą. Naujoviškos **konstrukcijos dėka*** (plg. dėl naujoviškos konstrukcijos; ?dėl konstrukcijos) langai turi kur kas geresnes savybes negu įprastiniai. Naudojant tokius langus, šilumos nuostoliai sumažėja 34% palyginti su įprastiniais. DLKT

Esti atvejų, kai prielinksnio *dėka* konstrukcija neturi grynos priežasties reikšmės: ja reiškiamą priežastis susipina su objekto – šaltinio (žr. 66–67 sakinius), priemonės (žr. 68–69 sakinius), ar kitų aplinkybių – būdo (žr. 70–74 sakinius), sąlygos (žr. 75–77 sakinius), laiko (žr. 78 sakinį ir 14, 17 sakinių taisyms) – reikšmėmis. Gali būti, kad platesniame kontekste šių *dėka* konstrukcijų sinkretinė reikšmė „išsikristalizuotų“, t. y. aiškesnė taptų viena kuri – gryna – reikšmė. Kad ir kaip čia bebūtų, iš 79–86 sakinių darosi aišku, kad *dėka* konstrukcijomis pasakomos ir kitos grynos (būdo, sąlygos, nuolaidos) aplinkybės, ir objektas (pavyzdžiui, priemonės).

- (66) *Verta trumpai stabtelėti ties XV a. rašytai Pastonų laiškais. Trumpai pažvelkime į jų biografijos detales, beje, daugiausia žinomas kaip tik **laiskų dėka*** (kodėl? iš ko? plg. iš laiškų). Pastonai buvo garsi, nors ne aristokratų XV a. Norfolko (Anglija) šeima, kuri, atrodo, nemažai jėgų atidavė gindama savo teises nuo aristokratų intrigų. DLKT
- (67) *Kretos kultūra pažįstama anglų archeologo A. Evanso (1851–1941) tyrinėjimo **darbu** ir kruopštaus jų **aprašymo dėka*** (kodėl? iš ko? plg. iš darbų ir jų aprašymo). Daugelis A. Evanso atradimų yra interpretuojami naujai, kai kurie jo veiksmi (pvz., rūmų restauracijos ir rekonstrukcijos darbai) kritikuojami. DLKT
- (68) *Tam turėjo įtakos visą kraštą apėmusi nevilts, taip pat būtinybė „vaišinti“ kaimus lankančius valdžios pareigūnus. Dažnas kaimietis tik **naminės dėka*** (kodėl? kuo? plg. namine) atsigindavo nuo sribų ir mokesčių rinkėjų. DLKT
- (69) *Senasis burtininkas dirstelėjo į ženkliuką. – Taip, tai tikrai priklausomybę nurodantis ženklas. Bet ne tik tai. Šių **ženkliukų dėka*** (kodėl? kuo? plg. šiais ženkliukais)

- Tremtinys gali sekti, kur yra jo žmonės. Reikia kaip nors jų atsikratyti. Gal tasai kvanktelėjęs suopis galėtų nulakdinti juos kur į kaimo glūdumą? DLKT
- (70) Užstalėje, jusdamas kaip širdį maloniai šildo vokelis su honoraru, o gomurį – vėl at-rastas šiame pasaulyje lengvas raudonas vynas. Tikriausiai to **vyno dėka** (kodėl? kaip?) jis ūmai aptiko, kad lietuvių rašytojas iš esmės visą laiką buvo šunelis, trokštan-tis tarnauti. DLKT
- (71) – Nepaisant to, jis pasirengęs tučtuojau suteikti tau nemenką kreditą, – Hela stebėjo jo reakciją. – Tai reiškia, kad Margos **testamento dėka** (kodėl? kaip? plg. *testamento pagrindu*) atgausi žemes ir dar galėsi papildomai investuoti. Panorėjęs galėsi neblogai prasikurti. Kurtas atrodė susimąstęs. – Jam reikia pinigų. DLKT
- (72) Pavyzdžiui, elnio ragų atšakos parodo šio gyvulio amžių, o iš lapų formos ir spalvos galima spręsti apie jo toksines ir gydomąsias savybes. Tokių **ženklų dėka** (kodėl? kaip?) gamtą lengviau pažinti. Nėra kalno, žvaigždės, sutvėrimo, kuris galėtų nuslėpti nuo žmogaus savo žymenis, parodančius jų „slaptinę esmę“. DLKT
- (73) Tai – nuostabu. Tokie puikūs rezultatai pasiekti efektyvaus **gydymo** ir puikios **slau-gos**, nuoširdaus namiškių ir apylinkės gydytojos **rūpesčio** ligonių **dėka** (kodėl? kaip?). Dabar jo sveikatos būklę seka hematologai, nes liga – lėtinė, reikalaujanti nuo-latinės priežiūros. Svarbiausia, kad žmogus jaučiasi gerai. DLKT
- (74) „Vandenis“, priklausantis UAB „Grožis“, savavališkai veždamas keleivius ir pažeis-damas laivybos taisykles nuskendo prie Ventės rago. Tik **atsitiktinumo dėka** (kodėl? kaip? plg. *atsitiktinai; per atsitiktinumą; dėl atsitiktinumo*) išvengta žmonių aukų. DLKT
- (75) Nes tauta nesportuoja, nevertina kūno kultūros, todėl pakyla tik mažos žvaigždės. Pavieniai žmonės eina pirmyn tik didelio **noro** ir **talento dėka** (kodėl? kokiomis są-lygomis?)... O skaudina sportininkų etikos stoka. Kalbu ir apie aprangą, ir apie elgesį, skambant valstybės himnui ir pagerbiant varžovus. DLKT
- (76) Reikia pasakyti ačiū tiems žmonėms, kurie dirbo prie tokio įstatymo. Todėl, kad me-dicinoje būna, kad didelių **pastangų**, sakysim, **chirurgų** arba **akušerių dėka** (kodėl? kaip? kokiomis sąlygomis?) galima išsaugoti gyvybę. Kartais ta gyvybė egzistuoja ilgai kaip gyvybė, kaip gyvastis, kartais ji būna be kojų, tada yra invalidas. DLKT
- (77) Tačiau dabar ji vaikščioja vilkėdama ypač trumpais sijonukais ir avėdama penkių co-lių aukščio bateliais. 5 vieta (120 cm). Šiais laikais ilgų **kojų dėka** (kodėl? kaip? kokiomis sąlygomis?) galima padaryti ne tik puikią karjerą, bet ir užkariauti princo širdį. Tai pavyko padaryti mažai žinomai norvegų manekenei Evai SASUM. DLKT
- (78) Vadovavimo dideliems kolektyvams arba moksliniams tyrimams patirtis. Ypatingi su-gebėjimai, įgyti ilgalaikės profesinės **veiklos dėka** (kodėl? kada? plg. *per ilgalaikę profesinę veiklą*) unikaliems darbams atlikti. DLKT
- (79) T. y. žaislai tapti tų daiktų simboliais. Tam visiškai nesvarbu žaislo panašumas su tuo daiktu, kurį jis reiškia, o svarbu jo funkcija, galimybė jo [žaislo] **dėka** (kuo?; plg.

- žaislu) atlikti pavaizduojantį gestą. Tik taip, Vygotskio nuomone, ir galima paaiškinti vaikų simbolinį žaidimą. Skudurų ryšulėlis ar medinis pagaliukas. DLKT
- (80) * Remiamasi teorijomis, kurios galėtų paaiškinti tyrimo duomenis; * tyrimo duomenų pateikimas ir analizė; * rezultatai bei **jų dėka** (kaip? plg. jų pagrindu; pagal juos; remiantis jais) formuluojama teorija; * įvertinimas, diskusijos apie rezultatus; * iš mokslinės problemos išplaukiančios išvados. DLKT
- (81) Susitarimai, pasiekti 1 punkte nurodytos **procedūros dėka** (kaip? plg. nurodytos procedūros pagrindu; pagal nuradytą procedūrą), turi būti ratifikuoti ar patvirtinti pagal Valstybėse, šios Sutarties Šalyse, galiojančių tvarką. DLKT
- (82) Metodologija, susijusi su tyrimo metodais ir technika. Šiame darbe edukologinių tyrimų metodologiją aiškiname kaip tam tikrą pažinimo teoriją, **kurios** [tam tikros pažinimo teorijos] **dėka** (kaip? plg. kurios pagrindu) atskleidžiame mokslinio mąstymo būdą ir principus. Kitaip sakant – tai būdų ir taisyklių visuma, padedanti gerai atlikti tam tikrą darbą. DLKT
- (83) Tikėjimas – tai asmeninis Dievo pažinimas, kuris neįmanomas kitaip, o tik **patyrimo dėka** (kaip? plg. per patyrimą). DLKT
- (84) Rinkdamas įkalčius, jis susiduria su daugeliu nekaltų įtariamųjų, tikrina įvairias versijas, kol pagaliau loginių **išvadų** arba **intuicijos dėka** (kaip?) atskleidžia tikrąjį nusikaltėlį. Kaip ir „didžiojoje literatūroje“, detektyviniame romane tyrinėjama įvykių potekstė. DLKT
- (85) 1905 m. revoliucijos metu vėl, kaip ir XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, tvirtinama, kad aukštosios mokyklos **įsteigimo** Vilniuje **dėka** (kokiomis sąlygomis?) čia susitelktų nemažos lietuviško jaunimo pajėgos, ir tai pagausintų lietuviškos inteligentijos gretas, nes tie, kurie mokslus išėina svetur, dažnai... DLKT
- (86) *Taigi ir nesustabdė veržlaus purvo ir bjaurasties srauto, tačiau padarė viską, ką galėjo. Jo **pastangų dėka** (plg. nors jis stengėsi / padarė viską, ką galėjo) Žemė netapo kiek gerėlesnė, o dabar metas pasitarnauti gimtosios Pažadėtosios planetos labui. Klientas atidžiai klausėsi piloto ir Makendriko pokalbio* (dar plg., pavyzdžiui, sakinį (45))²¹.

86 sakinyje, kalbant apie nepalankią būseną (*netapo gerėlesnė*) vartojama nuolaidos *dėka* konstrukcija yra opozicinė 87 sakinyje galimam vartoti priežasties *per* (ar *dėl*) su galininku. 88 sakinyje sinonimiškomis *per* ir *dėka* pasakoma teigiamai vertinamo veiksmo priežastis (dar plg. 27–29 sakinius). Pagal šią *per* analogiją, vartotojas, matyt, *dėka* priežasčiai žymėti renkasi 89–94 sakinius, kur predikatu pasakomas veiksmas arba būseną yra vertinami neutraliai arba neigiamai.

²¹ Šis sakinytis su teigiamu predikatu yra iš DLKT: *Taigi ir nesustabdė veržlaus purvo ir bjaurasties srauto, tačiau padarė viską, ką galėjo. Jo **pastangų dėka** (kodėl?) Žemė tapo kiek gerėlesnė, o dabar metas pasitarnauti gimtosios Pažadėtosios planetos labui. Klientas atidžiai klausėsi piloto ir Makendriko pokalbio.*

Pavyzdžiui, 93 sakinyje vartojama *jo* [Hunto] *dėka* konstrukcija pasakoma neigiamai vertinamo veiksmo baigties (*išnyko kelios samanų rūšys*) priežastis; čia, pagal normą, priežasties *dėka* turėtų būti keičiama *per* su galininku. Tačiau turimas kontekstas šią *dėka* konstrukciją leidžia interpretuoti, jei ne kaip teigiamos, tai mažų mažiausiai kaip neutralios veiksmo baigties priežastį (plg. *nors Hunto dėka išnyko kelios samanų rūšys, bet / tačiau dabar Leno Elliso kolekcija yra viena gausiausių pasaulyje*). Tuo pačiu neutraliai vertinamu priežasties padariniu gali būti grindžiama ir *dėka* vartoseną 94 sakinyje. Kitaip sakant, kaip kartais *per* su galininku yra pasakoma neutraliai ir teigiamai vertinamo veiksmo arba palankios būsenos priežastis, taip *dėka* konstrukcija – neutraliai ar neigiamai vertinamo priežastis. Dvejopai *dėka* konstrukcijos gali būti suprantamos 95–96 sakiniuose: tai, ar *dėka* su kilmininku pasakoma teigiamai ar neigiamai vertinamo veiksmo arba (ne)palankios būsenos priežastis, priklauso nuo to, kieno atžvilgiu yra vertinama. Galima manyti, kad tais retais atvejais, kai veiksmas arba būseną gali būti vertinami neutraliai, apibendrintos priežasties raiška persikloja, t. y. vartojamos prielinksnių *dėka* ir *per* konstrukcijos.

- (87) *Per jo pastangas* (plg. *dėl jo pastangų; jo pastangomis; per jį*) *Žemė netapo kiek gerėlesnė.*
- (88) *Todėl tapau oro pilių statytoju! – Reikalauji, kad pabusčiau, tačiau iš tikro pats miegi atmerkтомis akimis ir per stebuklą, tai yra, mano dėka apeini visus spąstus ir duobes, – suktaį džiaugėsi Magas. – Žinok, laimė ne amžina, per sekundę gali apovirsti dangoraižis.* DLKT
- (89) *Kitaip sakant, visiškai aišku, kad tiktai dviejų „berniukų“, jeigu taip galima sakyti – pono G. Vagnoriaus ir pono R. Survilos dėka* (plg. *per poną G. Vagnorių ir poną R. Survilą*) *visa sistema kaime buvo paleista sunaikinti niekuo jos nepakeičiant.* DLKT
- (90) *Tau žinoti nereikia. Tik ne šiame etape. – Aišku. – Aleksas padėjo peilį su šakute. Iš tikrųjų tai nieko ir nevalgė. – Mano dėdė buvo šnipas. Jūsų dėka* (plg. *per jus*) *nebe gyvas. Aš per daug išsiaiškinau, tai jus mane užmigdėt ir atgabenot šičia. Beje, o kur aš? – Čia yra vienas iš mūsų mokymo centrų, – paaiškino.* DLKT
- (91) *Ponas Ž. Juršėnas ir visa LDDP išsigando, nes nori kuo ilgiau išsilaikyti prie valdžios „lovio“ ir nė vienu žodžiu neužsimena, kad jų dėka* (plg. *per juos*) *Lietuva baigiama sugriauti. Kazimieras Uoka pabrėžia, kad visi dori lietuviai turi reikalauti priešlaikinių Seimo rinkimų.* DLKT
- (92) *Jo eilė šių šaradų man įminti? Tada pamatysim, ar buvau teisus, nukenksmindamas švilpynę. Kodėl pritolot? – Galvoju, Valentinai... Galvoju, kaip tavo dėka* (plg. *per tave*) *būčiau apsijuokus tąsyk prieš garbingą kompaniją. Ačiū mamai. Ji išgelbėjo tragedinės artistės prestižą...* DLKT
- (93) *Taiklia pavarde George'as Huntas Britanijoje taip uoliai „medžiojo“ samanas, kad jo dėka* (plg. *per jį*), *ko gero, išnyko kelios jų rūšys. Bet kaip tik tokių pastangų dėka*

dabar Leno Elliso kolekcija yra viena gausiausių pasaulyje. Visi 780 000 jos pavyzdžių išpausti į didelius storo popieriaus lapus. DLKT

- (94) *O ką jau sakyti apie liaudies dainas! Simaniškių kaimo ženklai. Mano tėvukas Jonas Černa (beje, aš tapau Černa Rozalimo klebono dėka (plg. per Rozalimo kleboną), krikšto knygoje įrašiusio mane kiek pakeista pavarde) buvo ne tik visame kaime, bet ir gerokai toliau pagarsėjęs dainininkas. Daina mane lydėjo.* DLKT
- (95) *Rasti nenuginčijamų mirtimi baudžiamų nusikaltimų įrodymų visuomet būdavo sunku, o nesąžiningų advokatų dėka (plg. per nesąžiningus advokatus) kaltieji dažnai likdavo nenubausti – pirmiausia apie tai mąstant Einšliui ateidavo į galvą O. Dž. Simpsono byla.* DLKT
- (96) *Jis įdėmiai klausėsi kontrolieriaus, tai turbūt suprato, kad šitos problemos labai seniai buvo keltos ir kai kurių mūsų frakcijos gerbiamųjų ponų dėka (plg. per kai kuriuos mūsų frakcijos gerbiamuosius ponus) šis klausimas buvo nesprenžiamas. Mūsų komitetas anksčiau už šiuos nusikaltimus, aš nebijau to žodžio, siūlė iš pareigų pašalinti buvusį urbanistikos...* DLKT

Iš to, kas ligšiol sakyta, aiškėja, kad priklausomojo dėmens atžvilgiu priešasties *dėka* vartoseną leksiškai nėra ribota: šio prielinksnio konstrukcijos vartojamos tiek su gyvus (asmenis, gyvūnus), tiek su negyvus (konkrečius, abstrakčius) daiktus žyminčiais daiktavardžiais ar juos nurodančiais įvardžiais (panašiai kaip ir su priešasties *per* ar *dėl*). Tais atvejais, kai *dėka* kilmininko valdiniu eina vienas konkretus daiktavardis (*mamos dėka; autopiloto dėka*), prielinksninė konstrukcija nevisada keistina priešasties *dėl* konstrukcija; pastaroji gali suponuoti tikslo reikšmę. Pati tokios leksinės sudėties *dėka* konstrukcijos priešasties reikšmė paaiškėja netiesiogiai iš platesnio konteksto arba atsiskleidžia žodžių junginyje (plg., pavyzdžiui, 56–57, 63 sakinius). Priešasties reikšmė tiesiogiai darosi aiški iš pačios *dėka* konstrukcijos, kai su *dėka* eina abstraktūs daiktavardžiai (*mamos triūso dėka; atsitiktinumo dėka*; plg. *dėl mamos triūso; dėl atsitiktinumo*) arba konkrečius (gyvus, negyvus) daiktus reiškiantys daiktavardžiai turi savo priklausomų žodžių (*gero kaimyno dėka; jūsų duoto rakto dėka; apsikriosios Hrasės dėka*; plg. *kaimyno gerumo dėka; Hrasės apsikrumo dėka*). Pastarosios *dėka* konstrukcijos dažnai sinonimiškos apibendrintos priešasties *dėl* konstrukcijoms. Kitaip sakant, remdamiesi E. Valiulytės (1998: 362–371) prielinksnio *nuo* konstrukcijų *tiesioginės* ir *netiesioginės* priešasties skirtimi, apie tokią galime kalbėti ir apibendrintos priešasties *dėka* atveju.

Be savo tipišką – priešasties – reikšmės, *dėka* konstrukcijai būdingos ir kitos – nepriešasties – reikšmės. Vienos jų yra sinkretišką, kitos – grynos.

Toliau galime kalbėti apie prielinksnio *dėka* konstrukcijomis reiškiamąs modifikatorius. Simonas Dikas *Funkcinėje gramatikoje* (1989; 1997) skiria keturis su predikatu susijusių modifikatorių (arba, S. Diko terminais, *satelitų* (an.

satellites) lygmenis. Į branduolinę (an. *nuclear*) sakinio predikaciją neįeinantys modifikatoriai sudaro apvalkalo (an. *core*) arba išplėstinę (an. *extended*) predikaciją (t. y. nepriklauso predikatui ir jo argumentams). Pirmojo lygmens modifikatoriai yra prototipiški (būdo, priemonės, kokybės ir pan.) su pačiu predikatu susiję modifikatoriai (vo. *VP-interne Adjunkte*), kurie modifikuoja arba specifikuoja pagrindiniu predikatu reiškiamą įvykį, arba, S. Diko (1989: 192–193; 1997: 225–226) terminais kalbant, branduolinės predikacijos (an. *nuclear predication*) dalykų padėtį (an. *states of affairs* (SoA)), pvz.: *Onutė piešia gražiai*. Šie modifikatoriai įeina į predikato neigimo aprėptį. Pavyzdžiui, 82 sakinio teigiamą predikatą pakeitę neigiamu, matysime, kad neigiamas yra predikatas (*atskleidžiamame*) ir būdo *dėka* (plg. *Pažinimo teorijos dėka* (kaip?) *neatskleidžiamame mokslinio mąstymo būdo ir principų*, t. y. *tai atskleidžiamame kitokiu būdu*; panašiai kaip *Onutė nepiešia gražiai*, t. y. *Onutė piešia taip, kaip jai pavyksta*).

Antrojo lygmens modifikatoriai skiriami sakinio lygmeniu (vo. *VP-externe Adjunkte*); jais reiškiamas dalykų padėtis vietos, laiko, rezultato, tikslo, priežasties ir pan. atžvilgiu (Dik 1989: 206–208; 1997: 243–244), pvz.: *Jonas vakar vakare susitiko su Onute Katedros aikštėje*. Tokios sakinio lygmens aplinkybės yra už predikato neigimo aprėpties ribų. Antrojo lygmens predikato modifikatoriams – aplinkybėms – priskirtinos priežasties *dėka* konstrukcijos. Perfrazavus teigiamus sakinius su priežasties *dėka* į neigiamus, neigiamas predikatas, bet ne *dėka* konstrukcija. Priežasties *dėka* išlaiko savo reikšmę (plg. 56 sakinio parafrazę *Galbūt tik druskos dėka* (t. y. *per druską*) *jis motinos nepragyveno aštuonerius metus*) arba, kaip jau užsiminta, tampa nuolaidos. Neigimo aprėpties testas gali padėti ir tais *dėka* vartosenos atvejais, kai šio prielinksnio konstrukcijos reikšmė (gali būti) suprantama kaip sinkretinė. Pavyzdžiui, 75 sakinyje teigiamą predikatą (*pavyko*) pakeitę neigiamu (*nepavyko*), matysime, kad *dėka* konstrukcija pasakoma nuolaida, plg.: *Šiaip ar taip, būtent šitų samprotavimų dėka man nepavyko nusiraminti*. Tai leistų kalbėti apie teigiamame 75 sakinyje vartojamo *dėka* ryškesnę priežasties nei būdo reikšmę (panašiai ir 76–78 sakiniuose). Arba, tarkim, 67 sakinyje teigiamą predikatą (*yra pažįstama*) pakeitę neigiamu (*nėra pažįstama*) ir sakinį perfrazavę į: *Kretos kultūra nėra pažįstama anglų archeologo A. Evanso (1851–1941) tyrinėjimo darbų ir kruopštaus jų aprašymo dėka*, matysime, kad čia neigiamas ir *dėka* konstrukcija; vadinasi, *dėka* veikiau pasakoma ne priežastis, bet šaltinis – pirmo lygmens modifikatorius²².

²² Trečiojo ir ketvirtojo lygmens modifikatoriai straipsnyje atskirai neaptariami. Trumpai pasakytina tai, kad trečiojo lygmens modifikatoriai yra propoziciniai (pagal Diką (1989: 252–253; 1997: 297–298), *attitudinal satellites*); jais reiškiamas kalbėtojo dalykų padėties vertinimas. Kitaip sakant, tai yra modalinės sakinio aplinkybės, pvz.: *Laimei, aš tave sutikau*. Ketvirtojo lygmens modifikatoriai yra ilokuciniai (an. *illocutionary satellites*) (Dik 1989: 258t; 1997: 304tt) arba

Taigi dabartinėje lietuvių kalboje prielinksnio *dėka* su kilmininku konstrukcijomis yra pasakomi pirmojo ir antrojo lygmens modifikatoriai. Lieka klausimas, ar *dėka* vartojamas tik kaip prielinksnis. Kitaip sakant, ar *dėka* yra praradęs ryšį su daiktavardžio *dėka* reikšmėmis. Žiūrint į tokius retai pasitaikančius DLKT sakinius kaip 97–101 matyti *dėka* vartoseną ‘dėkojimas, dėkingumo reiškinimas’ ir ‘malonė’ reikšmėmis.

Dėka su kilmininku gali būti susijusi su daiktavardžio *pagalba* semantika. Tai matyti iš kaip lygiaverčių normos variantų 102 sakinyje ar DLKT 103–108 sakinių (dar plg. 63 sakinį)²³. Sinoniminiai *dėka* ir *pagalba* santykinai leidžia kalbėti apie tai, kad tiek *dėka* su kilmininku, tiek daiktavardžiu *pagalba* su įnagininku reiškia priežastis (plg. 103–104 sakinius), ir apie *dėka* konstrukcijų sinkretinę (priežasties ir būdo) reikšmę 105–108 sakiniuose (plg. Miliūnaitė, sud., 2003: 35). Iš 109–111 sakinių matyti, kad prielinksnis *dėka* susijęs ir su prielinksniu *pagalba* būdai, priešasčiai ar mažiau tipiskai priemonei žymėti (plačiau apie tai žr. Vaičiulytė–Semėnienė 2016).

(97) *Gražiai pavadinot – auka. Gal šitaip tarkimės. Kadangi jūs, klebone, žemiškas, tad ir aš būsiu toksai. Dar vaikystėje girdėdavau tėvų: dėka už dėką. Marcelinas Kalenda sunerimo, ištiesė ranką, norėdamas paliesti Povilui petį, bet atitraukė. – Kaip turėčiau suprasti, mano drauge? DLKT*

(98) *Jam homonimiškas yra daiktavardžio vienaskaitos įnagininkas, plg. Dėka (t. y. dėkojimu) neatliksi, reikės užmokėti. DLKT*

(99) *Erdvės silpstančiai gyvasčiai reikėjo vis mažiau, bet jis nesitraukė nuo trykstančios, kunkuliuojančios, bręstančios žemės, jos dėka viską ir užgyveno. Tikrai, dabar jis gėdė jos labiau nei bet kada, tebūnie tai tik tykus sodo kampelis. Taip jis tame sode ir užmigo sunėręs rankas. DLKT*

šnekos akto (plg. Holvoet, Pajėdienė 2005: 95); jais modifikuojama ar specifikuojama šnekos akto ilokucinė vertė, t. y. reiškiamas kalbėtojo komentaras šnekos akto atžvilgiu, pvz.: **Atvirai kalbant, jis yra nemandagus.**

Apie siūlomą aplinkybių (modifikatorių) skirstymą lietuvių kalboje plg. Holvoet, Pajėdienė (2005), ten pat žr. ir kituose lietuvių gramatikos darbuose pristatomą nuomonių apžvalgą.

²³ *Dėka* ir *pagalba* tarpusavio sąsają grindžia ir kiti siūlomi taisyimai (pvz.: *Mokslus baigiau dėka gerų žmonių* (II *gerų žmonių dėka, gerų žmonių padedamas* (Šukys 1998: 546; Šukys in Miliūnaitė, sud., 2003: 34)), ir elektroninės LKŽ kartotekos pavyzdžiai, rasti *Lietuvių kalbos išteklių informacinėje sistemoje* (LKHS), pvz.:



Plg. vokiečių kalbos sinonimišką prielinksnių *dank* ir *mithilfe* su kilmininku vartoseną, pvz.: ***Mithilfe/Dank der Lesebrille kann Opa endlich wieder Zeitung lesen.***

- (100) *Taip žvelgdami, galime suprasti Sinodo Tėvų žodžius: Kiekvieno kunigo pašaukimas egzistuoja Bažnyčioje ir Bažnyčiai ir išsipildo jos **dėka**. Tai reiškia, kad kiekvienas kunigas gauna pašaukimą iš Viešpaties per Bažnyčią kaip malonės dovaną, kaip gratia gratis data (charisma). DLKT*
- (101) *Ir smuklininkas Lafuusas šiaip taip vertėsi padedamas malūno darbininkų ir **valstiečių**, kurie vežė malti grūdus, **dėka** (plg. iš valstiečių, kurie vežė malti grūdus, malonės). Sekmadieniais pas jį užsukdavo ir kitų klientų – vienas kitas gyventojas iš gretimo Arto kaimelio. Tačiau jį ištiko nedalia. DLKT*
- (102) **Dėdės dėka** (| Dėdės padedamas (remiamas, skatinamas)) studijuoti išvykau į užsienį. (cituojama pagal Miliūnaitė, sud., 2003: 35)
- (103) *Dekša. – Visai nenoriu, turtas manęs niekuomet nedomino, nors gerai suprantu, kad be turto vargu galima ką nors pasiekti. Jūs man daug padedate, **jūsų dėka** (plg. su jūsų pagalba) aš studijuoju, esu sotus ir tinkamai apsirengęs. Suprantu, testamentas yra testamentas, tai lyg apsidraudimas nuo netikėtumų. DLKT*
- (104) [...] *Aksis Mundi buvo pasaulio centras. Kai jį sugriovė, išnyko ir lilimų kultūra, nes jie nesugebėjo panaudoti šviesos galios. Šiandien, mūsų **pagalbos dėka** (plg. su mūsų pagalba; mūsų padedami, todėl, kad mes padedame), lilimai gyvena geriau. Akmens šviesos pavidalu aš daviau lilimams naują širdį, o dabar šios visuomenės organizmas auga ir klesti, tampa didesnis. DLKT*
- (105) *Prieš poną Zatureckį viską suvertei ant manęs, o prieš mane – suvertei ant pono Zatureckio. Bet, žinok, aš vis tiek susirasiu tą darbą. – Kalouseko **dėka**? (plg. kaip?/kodėl? su Kalouseko pagalba) – pasistengiau būti kandus. – Tik ne **tavo dėka!** Tu visur taip prakišai, kad nė pats nesuvoki. – O tu suvoki? – Suvokiu. Konkurso tu nelaimėsi. (plg. sakinį (2)) DLKT*
- (106) *Bernelis, jodamas ant žirgo, jaučiasi saugus, **jo dėka** (plg. kaip?/kodėl? su jo pagalba) jveikia erdves, skiriančias ribas ir kliūtis, be to, gana drąsiai įjoja į mergelės namams priklausančias erdves. DLKT*
- (107) [...] *Jis negirdėtų, nes nėra fainiausias pasaulyje, – nusijuokė Monika. – Klausyk, žinau, kad jo nelabai virškinai, bet jis man tiekia medžiagą ir tik **jo dėka** (plg. kaip?/kodėl? su jo pagalba, tik jo padedamas) galiu pakliūti į tam tikras vietas, kurių nebūčiau net žinojusi. – Bet ar tau jis patinka? – Na... Taip kaip ir kiti. Nežinau. DLKT*
- (108) *O daugelis kartu su ja švenčia gimtadienius, vardadienius ar kitas itin reikšmingas šeimos šventes. Prieš šešiolika metų **šešuro dėka** (plg. kaip?/kodėl? su šešuro pagalba; per šešurą) atėjusi į televiziją ir profesionaliu darbu išsikovojo stiprias pozicijas, šiandien bene geriausia BTV diktore prisipažįsta negalinti be jos gyventi. DLKT*
- (109) *Etologų nuomone, vaikai instinktyviai prisiriša prie savo tėvų ar kito tuo metu juos prižiūrinčio asmens (kaip?/kodėl?) **imprintingo dėka** (plg. imprintingu). Etologai skiria du socialinės raidos periodus: bendrojo imprintingo ir specifiškesnio imprintingo. DLKT*

- (110) *Surūdijusiais gelžgaliais didžiausius metalo laužus paramsto, iš nediskretiško daikto guzikus suvirina, pataiso belorusiukus, kitus padargus, (kuo?/kaip?) jį dėka* (plg. *jais*) *apdirbami sklypai, net ūkininkų ir bendrovių žemės. Nė vienas nėra gavęs Gedimino ordino, ką gavo iš savo nepriklausomos valstybės – nutylėkime.* DLKT
- (111) *Gydomasis poveikis būdavęs tikrai neblogas. Aiškiaregė (pasikalbanti su pačiu Viešpačiu) kirpėja gruzinė (kaip?/kodėl?) vandens ir mūsų praskydusios vyriausybės dėka* (plg. *vandens ir su mūsų praskydusios vyriausybės pagalba*) *save ir savo vaikus aprūpino butais ir Lietuvos pilietybe. Moteris vandeniui ir tualetiniu popieriumi gydė kairiuosius ir dešiniuosius, prezidentus.* DLKT

6. APIBENDRINIMAS

Dabartinėje lietuvių kalboje *dėka* paprastai vartojamas kaip prielinksnis, retai – kaip daiktavardis.

Prielinksnio *dėka* konstrukcijų leksinė sudėtis nėra ribota: *dėka* kilmininko komplementu eina daiktavardžiai, žymintys gyvus (asmenis, gyvus padarus) ir negyvus (konkrečius, abstrakčius) daiktus, ar juos pavaduojantys įvardžiai. Dažniausiai *dėka* valdinys yra abstraktus daiktavardis (62,7 proc.), rečiau – konkretus (37,7 proc.). Atsižvelgiant į vartosenos polinkius, veikiausiai derėtų plėsti ir tikslinti normą.

Tipiškai prielinksnio *dėka* su kilmininku konstrukcija reiškia apibendrinta priežastis. Paprastai jomis pasakomas teigiamai vertinamo veiksmo ar palankios būsenos fonas, retai – neigiamai ar neutraliai vertinamo fonas. Paskutiniu atveju *dėka* persikloja su priežasties *per* konstrukcija.

Priežastis *dėka* konstrukcijomis pasakoma tiesiogiai arba netiesiogiai. Netiesiogiai priežastis pasakoma prielinksniu *dėka* su vienu konkrečiau daiktavardžio, jį pavaduojančio įvardžio ar apibendrinimo nurodymo įvardžio kilmininku, t. y. sintaksinės kondensacijos atvejais (plg. *mamos dėka; karvių dėka; žolių dėka; to dėka*), tiesiogiai – kai jo valdiniu eina abstraktus daiktavardis ar konkretus daiktavardis turi savo modifikatorių (plg. *stebuklo ar atsitiktinumo dėka; mamos gerumo / geros mamos dėka; žmonių ir žvaigždžių palankumo / palankių žmonių ir žvaigždžių dėka; Valdeko rankų stiprumo / stiprių Valdeko rankų dėka; išgerto žolių mišinio dėka; išmoktos kitos kalbos dėka; jūsų duoto rakto dėka*).

Dėka konstrukcijoms su kilmininku būdingos ir kitos reikšmės. Vienos jų yra sinkretiškos, kitos – grynos. Prielinksniu *dėka* su kilmininku yra pasakomas (matyt, mažiau tipiškos) priemonės objektas, būdo, sąlygos, nuolaidos aplinkybės. *Dėka* konstrukcijų priežasties reikšmė gali būti susipynusi su objektinėmis (šaltinio, priemonės) ar kitų (būdo, sąlygos, laiko ir pan.) aplinkybių reikšmėmis. Darosi tikslinga svarstyti ir naujai vertinti *dėka* polisemiškumą.

Dabartinėje lietuvių kalboje prielinksnio *dėka* konstrukcijomis reiškiami pirmojo ir antrojo lygmens modifikatoriai, kurių pirmieji yra susiję su pačiu predikatu, o antrieji – su visu sakiniu. Iš tyrimo matyti, kad antrinio prielinksnio *dėka* konstrukcijos iš antrojo modifikatorių lygmens „skverbiasi“ į pirmąjį modifikatorių lygmenį. t. y. į objektinių ir su pačiu predikatu susijusių aplinkybių lygmenį.

ŠALTINIAI

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*, sud. Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Kompiuterinės lingvistikos centras (prieiga internete <http://donelaitis.vdu.lt>).

DLKŽe – Stasys Keinys, vyr. red., *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011 (prieiga internete <http://dz.lki.lt>).

BŽe – Danutė Liutkevičienė, vyr. red., *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*: elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015 (prieiga internete <http://bkz.lki.lt>).

LKIIS – *Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas ir partneriai, 2015 (prieiga internete <http://lkiis.lki.lt>).

LKŽe – Gertrūda Naktinienė, red., *Lietuvių kalbos žodynas*, 1–20 (1941–2002): elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005 (prieiga internete <http://www.lkz.lt>).

LITERATŪRA

Ambrasas Vytautas, red., 2006: *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Dik Simon C. 1989: *The Theory of Functional Grammar* 1. Berlin etc.: Mouton de Gruyter.

Dik Simon C. 1997: *The Theory of Functional Grammar* 1. Berlin etc.: Mouton de Gruyter.

Gaivenis Kazimieras, Keinys Stasys 1990: *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.

Girdenienė Skaidra 2005: Strukturelle Besonderheiten der kausalen Präpositionen im Deutschen, Litauischen und Russischen. – *Žmogus ir žodis* 3, 93–100.

Holvoet Axel, Pajėdienė Jūratė 2005: Aplinkybės ir jų tipai. – *Gramatinių funkcijų tyrimai*, red. Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas. Vilnius: LKI (= Lietuvių kalbos gramatikos darbai 3), 93–116.

- Holvoet Axel 2003: Sujungiamieji ir prijungiamieji sakiniai formos bei funkcijos požiūriu. – *Sintaksinių ryšių tyrimai*, red. Axel Holvoet, Artūras Judžentis. Vilnius: LKI (= Lietuvių kalbos gramatikos darbai 1), 99–114.
- Kniūkšta Pranas, par., 2000: *Kanceliarinės kalbos patarimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Labutis Vitas 1998: *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Miliūnaitė Rita, sud., 2003: *Kalbos patarimai, kn. 2: Sintaksė: prielinksnių ir polinksnių vartojimas (S2)*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Slišienė Nijolė 1994: *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas 1*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Šukys Jonas 1978: *Prielinksnių vartojimas*. Kaunas: Šviesa.
- Šukys Jonas 1998: *Lietuvių kalbos linksniai ir prielinksniai: vartosenos ir normos*. Kaunas: Šviesa.
- Ulvydas Kazys, red., 1971: *Lietuvių kalbos gramatika 2. Morfologija*. Vilnius: Mintis.
- Vaičiulytė-Semėnienė Loreta 2016: *Daiktavardžio pagalba įnagininko desemantizacija*. – *Acta Linguistica Lithuanica* 74, 9–39.
- Valiulytė Elena 1986: Priežasties prielinksnių sistema lietuvių kalboje. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 25, 97–156.
- Valiulytė Elena 1998: *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksiniai sinonimai*. Vilnius: mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Valskys Vidus 2013: Dėl kai kurių lietuvių kalbos linksnių ir prielinksnių vartosenos atvejų kodifikacijos. – *Santalka: Filologija, Edukologija* 21(2), 170–176.

Dėka in Contemporary Lithuanian Language

SUMMARY

Based on the material from *The Corpus of Contemporary Lithuanian language* (CCLL), the article analyses the use of *dėka* as a preposition or a noun. The aim is to discuss *dėka* and the lexical composition and semantics of its constructions with the genitive case.

The study shows that in contemporary Lithuanian language *dėka* is usually used as a preposition; in rare cases it goes as a noun.

The lexical composition of the constructions with the preposition *dėka* is not limited: nouns denoting animate (people, living beings) and inanimate (concrete, abstract) things or the pronouns substituting for them go as the genitive complement of *dėka*. As a rule, the governed word of *dėka* is an abstract noun (62.7 per cent); less commonly, it is a concrete noun (37.7 per cent). Taking into account the tendencies of usage, the norm should probably be expanded and revised.

Typically, the construction with the preposition *dėka* with the genitive expresses a generalised cause. Usually, they specify the background of a positively evaluated action or a favourable state; in rare cases, they express the background of an action evaluated in a negative or neutral manner. In the latter case, *dėka* overlaps with the causal *per* construction.

Cause is expressed by *dėka* constructions either directly or indirectly. Cause is indirectly expressed by means of the preposition *dėka* in combination with the genitive of a concrete noun, the pronoun substituting for it or a pronoun of general reference, i.e. cases of syntactic condensation (cf. *mamos dėka*; *karvių dėka*; *žolių dėka*; *to dėka*); it is directly expressed when an abstract noun goes as its governed word or when a concrete noun has its modifier (cf. *stebuklo ar atsitiktinumo dėka*; *mamos gerumo / geros mamos dėka*; *žmonių ir žvaigždžių palankumo / palankių žmonių ir žvaigždžių dėka*; *Valdeko rankų stiprumo / stiprių Valdeko rankų dėka*; *išgerto žolių mišinio dėka*; *išmoktos kitos kalbos dėka*; *jūsų duoto rakto dėka*).

Other meanings are also characteristic of *dėka* constructions with the genitive case. Some of them are syncretic, others are pure. The preposition *dėka* with the genitive expresses the object of (an apparently less typical) instrument as well as the adverbial modifiers of manner, condition, concession. The causal meaning expressed by *dėka* constructions can be intertwined with the meanings of object (source, instrument) or other adverbial modifiers (manner, condition, time, etc.). It therefore seems meaningful to re-consider and re-evaluate the polysemy pertaining to *dėka*.

In contemporary Lithuanian the constructions of the preposition *dėka* are used to express first- and second-level modifiers where the former are related to the predicate itself and the latter are linked with the whole sentence. From the second modifier level the constructions with the secondary preposition *dėka* penetrate to the first modifier level, i.e. the level of object and predicate related adverbial modifiers.

Įteikta 2016 m. rugsėjo 16 d.

LORETA VAIČIULYTĖ-SEMĖNIENĖ

Lietuvių kalbos institutas

Petro Vileišio g. 5, Vilnius LT-10308, Lietuva

loreta.semeniene@gmail.com